

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Gelijkheid en verscheidenheid in een islamitisch perspectief

Verskillende klassieke bronnen laten zien dat in de islam gelijkheid een belangrijke waarde is. Helaas worden die Schriftuurlijke en historische bronnen nogal eens vergeten of genegeerd. In de beginperiode van de islam werd echter de verscheidenheid van verschillende groepen erkend. Die verscheidenheid is zelf het gevolg van de wijsheid van de Schepper. Mensen moeten daarom gelijk worden behandeld en volgens het recht op hun daden worden beoordeeld, niet op wie zij zijn.

door *Yaser Ellethy*

De auteur is docent Islamitische studies aan het Centrum voor Islamitische Theologie aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

DE BETEKENIS VAN DE NOTIES gelijkheid en gelijkwaardigheid die ten grondslag liggen aan het gelijkheidsbeginsel kunnen binnen het kader van uiteenlopende vakgebieden en ideologieën worden besproken. Gelijkheid krijgt betekenis in samenhang met een geheel van overtuigingen. Uiteraard is binnen de diverse religieuze tradities veel over (on)gelijkheid nagedacht. In deze bijdrage zullen enkele hoofdlijnen in het islamitische denken over gelijkheid en gelijkwaardigheid worden beschreven. Daarbij zal gebruikgemaakt worden van enkele belangrijke klassieke islamitische bronnen over dit onderwerp. Sommige inzichten die vanuit deze bronnen kunnen worden opgedaan, zijn in de vergetelheid geraakt of worden helaas genegeerd.

DE SCHRIFTUURLIJKE BASIS: DE MENSHEID ALS EENHEID

Het centrale Koranvers dat altijd wordt aangehaald om te laten zien hoeveel waarde de islam aan de mensheid toekent, luidt: ‘En inderdaad heb-

ben Wij de kinderen van Adam geëerd en hen gedragen over land en zee, en hun van het goede gegeven en hen verheven boven velen van hen die Wij hebben geschapen' (Soera Al-Isrā'a, 17.70). Het beginsel van gelijkheid is in

*Gelijkheid is in de islam
gebaseerd op de collectieve
identiteit van de mensheid
als één geheel met één
voorvader en één Schepper*

de islam dus gebaseerd op een collectieve identiteit van de mensheid als één geheel met één voorvader en één Schepper. Nog veel duidelijker wordt dit in een uitspraak van de profeet Mohammed tijdens de Afscheidsbedevaart. In zijn toespraak tot een grote menigte moslims, die vanuit zeer verschillende stammen

en volken bijeen was gekomen, omschrijft hij de gemeenschappelijke herkomst van alle mensen: 'O gij mensen, waarlijk, jullie God en Onderhouder is één en jullie voorvader is één. Jullie stammen allemaal van Adam af en Adam is uit aarde gemaakt. Dus is een Arabier niet beter dan een niet-Arabier en een niet-Arabier is op geen enkele manier beter dan een Arabier. Noch is een blanke beter dan een zwarte, en een zwarte is niet beter dan een blanke, behalve door vroomheid. Wees mijn getuige, o Allah, dat ik jouw boodschap heb meegedeeld aan jouw mensen. Laat die hier aanwezig zijn mijn woorden doorgeven aan de afwezigen.'¹ Niet voor niets leert een andere profetische traditie dan ook dat de mensen gelijk zijn, zoals de tanden van een kam.

Vanuit deze fundamentele gelijkheid van alle mensen kunnen vervolgens de vijf doelstellingen van de islamitische wet (*maqā'id ash-shari'a*) worden uitgelegd. Heel deze wetgeving beoogt de bescherming van: het menselijk leven; de religie; de rede; het nakomelingschap en de eigendom. De bescherming van het menselijk leven betekent niets minder dan de bescherming van *ieder* mensenleven. Onomwonden komt dit naar voren in het zeer bekende Koranvers dat 'wie ook maar een mens doodt, behalve omdat hij een ander mens heeft gedood of chaos in het land heeft geschapen, het is alsof hij de gehele mensheid had gedood, en wie iemand het leven schenkt, het is alsof hij aan de gehele mensheid het leven heeft geschonken' (Soera Al-Maa'ida, 5.32). Deze omvangrijke bescherming geldt tevens voor religie. Volgens de Andalusische moslimgeleerde Al-Shatibi, die in de veertiende eeuw de klassieke leer van de wetgevingsdoelstellingen heeft vormgegeven, wordt hier met 'religie' niet alleen de islam bedoeld, maar elke religie. Al-Shatibi is bovendien van mening dat alle religies deze vijf doelstellingen van de islamitische wet zelf ook kennen.² Ook de bescherming van de menselijke rede, het nakomelingschap en de eigendom staat in het kader van deze visie op het geheel van de mensheid.

Latere geleerden hebben aan deze vijf onderwerpen nog de bescherming van de menselijke 'eer' toegevoegd. Zij bedoelden hiermee niet alleen iemands reputatie, maar ook wat in het moderne, hedendaagse discours de (menselijke) waardigheid wordt genoemd. De uitwerking van deze doelstellingen binnen het corpus van de islamitische wetgeving (*shari'a*) gaat dus altijd uit van de gelijke beschermwaardigheid van ieder mens.³ Waar de Koran een bijzondere positie aan de moslims als volk (*um-mah*) toekent, is deze altijd strikt gerelateerd aan één voorwaarde, namelijk het doen van het goede en het verbieden van het kwaad, zoals dat naar voren komt in de volgende tekst:⁴ 'Gij bent het beste volk dat voor de mensheid (ter lering) is verwekt; (als) je gebiedt wat goed is, verbiedt wat kwaad is en gelooft in God' en 'En laat er een groep (*ummah*) onder u zijn die tot goedheid aanspoort en tot rechtvaardigheid maant en het kwade verbiedt; dezen zijn het die zullen slagen' (Soera Āl-'Imrān, 3.110, 103).

DE HISTORISCHE CONTEXT: VERSCHIEDENHEID EN GELIJKHEID

In de geschiedenis van de islam kunnen we zien dat het beginsel van gelijkheid vaak is toegepast in regelgeving en praktisch politiek beleid. Nu is het hier niet de bedoeling om een rooskleurig beeld van de geschiedenis van de islam te presenteren, maar het gaat erom de kern van de islamitische visie op mens en samenleving naar voren te brengen. Binnen de islam is het voorbeeld van hoe de profeet Mohammed in concrete situaties heeft gehandeld normatief (de *Sunna*). In tweede instantie geldt dit van de metgezellen van de profeet, de orthodoxe kaliefen en van beroemde klassieke geleerden. In 622 migreerden de eerste moslims van Mekka naar Medina. De nieuwe staat en samenleving in Medina werden gebaseerd op een document dat zich het best laat vergelijken met een schriftelijke Grondwet – het Blad (*Sahifa*) – waarmee al de verschillende stammen en religieuze groepen hebben ingestemd. De *Sahifa* erkent de verscheidenheid van verschillende groepen inwoners binnen de staat van Medina op basis van gelijke rechten en plichten voor alle inwoners. Gelijkelijk zijn zij allen burgers van de nieuwe multireligieuze en multiculturele samenleving. In de *Sahifa* valt te lezen dat de joden en de verschillende andere stammen van Medina samen met de moslims een natie (*ummah*)⁵ vormen met gelijke rechten voor iedereen. De nadruk wordt gelegd op het feit dat zowel moslims als joden hun eigen geloof en religie houden.⁶

Een kenmerkend verhaal voor de gelijkheid die de mensen ongeacht hun overtuiging toekomt, stamt uit later tijd, en gaat over Amr Ibn Al-'Aas, die tijdens het kalifaat van de tweede kalief Omar Ibn Al-Khattab (634-644) gouverneur (*Wāli*) van Egypte was. Tijdens een paardenrace liep het paard

van een christelijke Egyptenaar sneller dan de paarden van Muhammad Ibn Amr Ibn Al-'Aas, de zoon (*Ibn*) van de gouverneur. De jonge prins weigert zich er echter bij neer te leggen dat hij verloren heeft en slaat de koptische christen met zijn zweep. Onderwijl beroept hij zich daarbij op zijn status: 'Ik ben de zoon van adellijke ouders!' De kopt is voor de jonge prins maar iemand van het gewone volk. Echter, de kopt reist na deze gebeurtenis naar Medina om zich bij de kalief, Omar Ibn Al-Khattab, te beklagen. Omar hoort de man aan en schrijft vervolgens meteen aan Amr: 'Zodra je dit bericht van mij ontvangt, moet je hier komen en je zoon Muhammad meenemen.' Na aankomst van Amr en zijn zoon in Medina, roept Omar de kopt bij zich en geeft hem zijn eigen stok en spreekt driemaal de woorden: 'Sla de zoon van adellijke ouders!' Hij vraagt hem daarna ook Amr zelf op het hoofd te slaan, zeggend: 'Nu op het hoofd van Amr! Ik zweer bij Allah dat hij (de zoon) jou heeft geslagen alleen ten gevolge van de autoriteit van zijn vader.' De kalief vermaant vervolgens de gouverneur van Egypte: 'O Amr! Sinds wanneer hebben jullie de mensen tot slaven gemaakt, terwijl hun moeders hen als vrije mensen hebben verwekt?' Tot de koptische christen zegt de kalief tot slot: 'Ga heen in vrede. Als je nog problemen hebt, schrijf maar aan mij.'⁷

De laatste van de vier orthodoxe kaliefen, Ali Ibn Abi Talib (656-661), schrijft aan zijn pas aangestelde gouverneur van Egypte, Malik Al-Ashtar, met zoveel woorden dat zijn regering als hoogste doel moet hebben om

alle burgers gelijk te berechtigen, omdat er slechts 'twee soorten mensen [zijn]: een broeder van jou in de religie of een gelijkwaardige in de mensheid'.⁸ Het feit dat iemand 'anders' is, betekent bijgevolg niet dat hij niet 'gelijkwaardig' is. Volgens de islam is de verscheidenheid

De verscheidenheid onder de mensheid is het gevolg van Gods wijsheid; zo heeft Hij de mensen geschapen

onder de mensheid het gevolg van Gods wijsheid; zo heeft Hij de mensen geschapen. Over dat gegeven staat een opmerkelijke tekst in de Koran: 'En indien uw Heer had gewild, zou Hij het mensdom voorzeker tot één volk hebben gemaakt, maar zij zullen blijven verschillen. Met uitzondering van degenen, die uw Heer barmhartigheid heeft betoond – hiervoor heeft Hij hen geschapen' (Soera Hoed, 11.118-119).⁹ De klassieke exegeet Ibn Kathir interpreteert het zinsdeel over het blijvende verschil van het mensdom als: 'het verschil tussen mensen voor wat betreft hun religies, geloof, sekten, dogma's, ideologieën en denkwijzen zal blijven bestaan'.¹⁰

De diversiteit van religies en tradities (als wet en weg) wordt nog in een sleuteltekst van de Koran benadrukt en wordt daar tevens met de wil

van God in verband gebracht: ‘Voor iedereen bepaalden Wij een wet en een weg. En indien God had gewild zou Hij u allen tot één volk hebben gemaakt, maar Hij wenst u te beproeven met hetgeen Hij u heeft gegeven. Wedijvert dus met elkander in goede werken. Tot God zul je allen terugkeren, dan zal Hij u datgene mededelen, waarover gij van mening verschilt’ (Soera Al-Maa’ida, 5.48). Het motief achter deze verscheidenheid laat zich verklaren met behulp van een ander vaak geciteerd Koranvers, waarnaar altijd wordt verwezen als het gaat om de verhouding tussen de verschillende mensen vanuit een islamitische perspectief: ‘O, mensdom! Wij hebben u uit man en vrouw geschapen en Wij hebben u tot volkeren en stammen gemaakt, opdat gij elkander moogt kennen. Voorzeker, de godvruchtigste onder u is de eerwaardigste bij God. Voorwaar, God is Alwetend, Alkennend’ (Soera Al-Hujurat, 49.13).

GELIJKHEID, GELIJKWAARDIGHEID EN RECHTVAARDIGHEID

In de moderne politieke context komt het gelijkheidsbeginsel vaak ter sprake in het kader van onderwerpen als integratie, inculturatie, multiculturaliteit en naturalisatie. De vraag is hoeveel ruimte uiteenlopende groepen burgers hebben om zich van andere te onderscheiden in een rechtstaat die de grondwaarden gelijkwaardigheid, vrijheid en rechtvaardigheid in de praktijk wil realiseren. Zoals aangegeven, berusten verschillen tussen mensen op hoe God in zijn wijsheid de wereld heeft willen scheppen. De gedifferentieerde identiteit van mensen is dus een *opus Dei*. God is rechtvaardig; zijn daden kunnen niet onrechtvaardig zijn. Juist daarom moeten we allemaal onze onderlinge verschillen realiseren en die ook doordenken. In de Koran worden de verschillen tussen mensen zelfs gezien als een ‘teken’ van God voor mensen met inzicht: ‘En tot Zijn tekenen behoort ook de schepping der hemelen en der aarde, en de verscheidenheid van uw talen en (huids)kleuren. En dit zijn voorzeker tekenen voor degenen, die willen begrijpen’ (Soera Al-Roem, 30.22).

De basis voor gelijkheid is rechtvaardigheid, en rechtvaardigheid verbiedt dat verschillen geëlimineerd worden. Als men de verschillen tussen mensen en groepen mensen erkent en tot uitgangspunt van beleid maakt, behandelt men hen op basis van gelijkheid. Zo wordt ‘gelijke behandeling’ in de praktijk voelbaar als politiek beginsel. Wie mensen gelijk wil behandelen moet hun verschillen niet elimineren, noch uitvergroten, maar juist erkennen en mensen als gelijkwaardig behandelen. Een uitspraak van de eerste kalief Abu Bakr kan deze visie op gelijkheid misschien verhelderen. Na zijn verkiezing als opvolger van de profeet spreekt hij het volk in Medina toe en benadrukt Abu Bakr in zijn toespraak dat allen in de rechtspraak

gelijk dienen te worden behandeld: ‘Voorwaar, de zwakste tussen jullie zal (in mijn ogen) krachtig zijn totdat ik hem zijn recht verschaf en de krachtigste tussen jullie zal (in mijn ogen) zwak zijn totdat ik van hem het recht (van een ander) aftrek.’¹¹

*Mensen worden gelijk
behandeld en volgens het recht
enkel op hun daden beoordeeld,
niet op wie zij zijn*

Het recht is dus voor allen gelijk: mensen worden gelijk behandeld en volgens het recht enkel op hun daden beoordeeld, niet op wie zij zijn. Het is ook onmogelijk dat *alle* mensen ooit even rijk, arm, opgeleid of onwetend zullen zijn. De

vraag is daarom of ieder de vrijheid, de gelijke kansen en mogelijkheden heeft om zijn of haar legitieme wensen in dit leven te realiseren zonder dat deze in tegenspraak komen met de belangen van de samenleving als geheel of anderen schade toebrengen. Rechtvaardigheid vergt gelijkheid (en omgekeerd), maar geen gelijkvormigheid of uniformiteit. Als alle mensen hetzelfde zouden zijn, was dit geen blijk van gelijkheid en rechtvaardigheid. De Koran erkent daarom dat mensen gelijkwaardig zijn, maar binnen de samenleving worden mensen op basis van hun daden verschillend beoordeeld: ‘en [zij] worden beoordeeld in overeenstemming met wat zij doen’ (Soera Al-Ahqāf, 46.19). In het verlengde hiervan heeft de grote moslimgeleerde Ahmad Ibn Taymiyah (1263-1328) een beroemde uitspraak gedaan over hoe een conflict tussen een islamitische staat en een ongelovige staat beoordeeld dient te worden: ‘Inderdaad, God schenkt overwinning aan een ongelovige rechtvaardige staat en niet aan een onrechtvaardige islamitische staat. Het wordt ook gezegd dat het leven mag doorgaan met rechtvaardigheid en geloof, maar niet met onrechtvaardigheid en islam.’¹²

Ook buiten de islamitische context, in het oude Griekenland, werd gelijkwaardigheid verbonden met de erkenning van de feitelijke ongelijkheid van mensen. Het oude Griekse woord voor gelijkheid is *ισότης* (*isotès*) en betekende in de Griekse politiek-maatschappelijke context ‘rechtvaardigheid, eerlijke handeling en onpartijdigheid’.¹³ Rechtvaardigheid betreft *gelijkwaardige*, maar niet *per se gelijke* mensen. Wie gelijkheid tussen mensen probeert te bereiken door hen ‘gelijk’ te maken – hetzij door verscheidenheid in geloof, traditie of cultuur te miskennen, hetzij door mensen iets te ontnemen wat onlosmakelijk deel uitmaakt van hun (culturele) identiteit – vergeet dat gelijkwaardigheid niet betekent dat iedereen hetzelfde is. Negeren van de identiteit van groeperingen berust in feite op machtsmisbruik en is geen ‘gelijke behandeling’, maar gelijkschakeling aan en door een toevallige meerderheid. Loyaal staatsburgerschap vergt dat mensen in hun identiteit worden herkend en

vergt daarmee ook een loyale erkenning van de verschillende identiteit van mensen.

BESLUIT

In het huidige tijdperk van globalisering is er de neiging om bepaalde culturen boven andere culturen te plaatsen. Dit gebeurt opmerkelijk genoeg soms in de naam van *gelijkheid* en *pluralisme* en leidt ertoe dat sommige culturen als inferieur worden gezien. In feite is dit een *exclusivistische* benadering van de ‘ander’. Waarden worden echter eenvoudigweg niet in alle culturen *gelijk* gedefinieerd en toegepast. Zoals in het voorgaande reeds aangegeven ‘[zal] het verschil tussen mensen voor wat betreft hun religies, geloof, sekten, dogma’s, ideologieën en denkwijzen [...] blijven bestaan’.¹⁴ Dat betekent dat wat wij misschien als ‘verschillen’ zien helemaal geen verschillen zijn, maar allemaal verschillende *manifestaties* van de *ene* mensheid zijn. Wat de islam en moslims betreft, moeten we in relatie tot gelijk(waardigheid) erkennen dat er moeilijkheden zijn omtrent bepaalde interpretaties die de ‘ander’ als ‘minderwaardig’ zien. De uitdaging is echter hoe heldere Schriftuurlijke tradities, zoals in deze bijdrage beschreven, zowel binnen als buiten de islamitische wereld verspreid en erkend kunnen worden. Het aantal moslimgeleerden dat deze visie ondersteunt, omvat een grote meerderheid, maar helaas wordt hun stem maar weinig gehoord. De zich momenteel ontwikkelende overgang van veel Arabische en islamitische landen naar democratische samenlevingen zou een grote verandering kunnen brengen en wordt door hen die de islam juist interpreteren terecht op waarde geschat. Wat de multiculturele samenlevingen betreft, is de hele wereld vandaag de dag een grote multiculturele *global village* geworden. De vraag is wel hoe inclusief deze nieuwe samenleving zal zijn en hoe zich daarin een gemeenschappelijke ‘identiteit’ kan vormen. Hopelijk zal de mens meer besef krijgen van de genade van verscheidenheid met behulp van een andere belangrijke waarde: de dialoog waardoor men elkaar leert kennen. Alleen dan kan de mensheid overeenstemming bereiken over een van de belangrijkste grondwaarden, namelijk dat het recht op gelijkheid ook de gelijkheid van rechten impliceert.

Noten

- 1 Zie ook Soera Al-Nisa’a, 4.1: ‘O, gij mensen, vreest uw Heer, Die u van één enkele ziel schiep en daaruit haar gezellin schiep en uit hen beiden mannen en vrouwen verspreidde.’
- 2 Maktabat Nazar Mustafa Al-Baz, *Al-*

Muwafaqāt. Riyad, 2005, vol. 11, p. 276.

- 3 Zie Y. Al-Qaradawi, *Madkhal li Dirasat Ash-Shri’a Al-Islamiyyah*. Cairo: Maktabat Wahba, 2009, p. 60.
- 4 Zie de tafsir van Al-Qurtubi.
- 5 De term *ummah* wordt met verschillende betekenissen gebruikt in de Koran, de Sunna en andere islamitische secundaire

- bronnen. In de Koran wordt *ummah* bijvoorbeeld gebruikt in de betekenis van: natie (2.128, 134), tijdsperiode (11.8; 12.45), religie (2.213), imam (16.120) en moslims (3.103, 110; 2.143). De gemeenschappelijke politieke betekenis van *ummah* is meer inclusief dan exclusief. Dat blijkt uit het gebruik van de term door de profeet tijdens de oprichting van de eerste islamitische staat in Medina. Volgens de *Sahifa* vormen moslims, joden en degenen die met hun overeenkomst instemmen één *ummah*. Zie Al-Damaghani, *Al-Wujuh wal' Naza'ir li Alfazi Kitabi 'Llahi 'l Aziz*. Beiroet: Dar Al-Kutub Al-Ilmiyyah, 2003, pp.100-101.
- 6 Zie voor de gehele tekst van de overeenkomst Ibn Hisham, *De profetische biografie (Sirat)*. Beiroet: Dar Al-Kitab Al-Arabi, 1990, vol. 11, pp. 143 e.v.
 - 7 Ibn Al-Jawzi, *Manaqib Ami Al-Mu'ominin Omar Ibn Al-Khattab*. Alexandrië: Ibn Khaldoun, 1997, pp. 96-97.
 - 8 *Nahj Al-Balagha*, 3/605 en kitab 53.
 - 9 Zie ook Soera Al-Nahl, 16.93: 'En als God had gewild, zou Hij u voorzeker tot één volk hebben gemaakt'; Soera Yunus, 10.99: 'En indien uw Heer had gewild, zouden allen die op aarde zijn, zeker tezamen hebben geloofd. Wil je de mensen dan dwingen, gelovigen te worden?'
 - 10 Ibn Katir, *Tafsir Al-Quraan Al-Azim*. Cairo: Dar Al-Hadith, vol. 11, p. 577.
 - 11 Ibn Hisham 1990, vol. 1v, p. 312; zie ook M. Basiouni, *Al-Watha'iq Al-Dowaliyah Al-Ma'niyah bi Huquq Al-Insaan*. Cairo: Dar Al-Shuruq, 2003.
 - 12 Zie Ibn Taymiyah, *Majmu' Al-Fatawa*, 28/63.
 - 13 Liddell-Scott, *A Greek English Lexicon*. Oxford, 1968.
 - 14 Zie noot 10.